Indian Streams Research Journal
ISSN 2230-7850
Volume-3, Issue-8, Sept-2013 Available online at www.aygrt.isrj.net

मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापाराच्या संदर्भात विषमता आणि दारिद्रय सैध्दांतिक विवेचन.

नितीन मुटकुळे
द.ग.तटकरे महाविदयालय माणगांव. जि. रायगड.

Ikjka'k : सरकार जेव्हा आंतरराष्ट्रीय व्यापारावर कोणत्याही प्रकारची बंधने लावीत नाही किंवा आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला उत्तेजन दिले जात नाही तेव्हा त्या व्यापाराला 'मुक्त व्यापार' असे म्हणतात. ॲडंमस्मिथ यांच्या मते, "ज्या व्यापारानीतीमध्ये देशी आणि विदेशी वस्तूमध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करता आयातीवर प्रतिबंध किंवा निर्यातीला उत्तेजन दिले जात नाही, त्या व्यापारनीतीला 'मुक्त व्यापार नीती' असे म्हणतात. देशी व्यापार जितक्या सुलभतेने होतो तितक्या सुलभतेने आंतरराष्ट्रीय व्यापार होण्याच्या अवस्थेला मुक्त व्यापार असे म्हणतात.

प्रस्तावना :-

सरकार जेव्हा आंतरराष्ट्रीय व्यापारावर कोणत्याही प्रकारची बंधने लावीत नाही किंवा आंतरराष्ट्रीय व्यापाराला उत्तेजन दिले जात नाही तेव्हा त्या व्यापाराला 'मुक्त व्यापार' असे म्हणतात. ॲडंमस्मिथ यांच्या मते, "ज्या व्यापारानीतीमध्ये देशी आणि विदेशी वस्तूमध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव न करता आयातीवर प्रतिबंध किंवा निर्यातीला उत्तेजन दिले जात नाही, त्या व्यापारनीतीला 'मुक्त व्यापार नीती' असे म्हणतात. देशी व्यापार जितक्या सुलभतेने होतो तितक्या सुलभतेने आंतरराष्ट्रीय व्यापार होण्याच्या अवस्थेला मुक्त व्यापार असे म्हणतात.

सैध्दांतिक दृष्टिकोनातून विचार केल्यास मुक्त व्यापाराच्या धोरणामध्ये कोणत्याही प्रकारच्या प्रतिबंधांना, नियंत्रणांना तसेच प्रोत्साहनाला मुळीच स्थान नाही. परंतु व्यावहारिक दृष्टिकोनातून विचार केल्यास मुक्त व्यापाराचे धोरण हे त्याच्या मूळ स्वरूपात प्रभावीपणे राबविले जावू शकत नाही. विदेशी व्यापारावर कोणत्याही प्रकारचे कर बसविण्यात न आल्यास सरकारी आगमकराची (Revenue duties) तिजोरीत भर कशी पडणार ? त्यामुळे सरकारचे उत्पन्न वाढविण्यासाठी उपयोगी ठरतील असे आगम कर लादले जावू शकतात, परंतु या सर्व करांचे प्रमाण अल्प असायला हवे. सनातनवादी अर्थशास्त्र-ांनी मुक्त व्यापाराच्या औचित्यावर उपयुक्तेवर व आवश्यकतेवर फार श्रध्दा होत. त्यांच्या मते, मुक्त व्यापार धोरण हे आयातक व निर्यातक दोन्ही देशांना ´ÖÆüÖ¾ÖÖ““Ö †ÖÆê.

***शोध निबंधाची उद्दिष्टे :-**

१. मुक्त व्यापाराच्या संदर्भात दारिद्रया विषयीचे सैध्दांतिक विचाराचा आढावा घेणे.
२. विषमतेसंदर्भात मुक्त व्यापार धोरण सिध्दांताचा आढावा घेणे.

***दारिद्रयाचे व विषमतेचे सैध्दांतिक विवेचन :-**

१. दारिद्रय तफावत :- अनेक बाबतीत निर्धारित केलेल्या दारिद्रय रेषेखालील व्यक्तींची संख्या मोजण्यासाठी मर्यादा येतात. ˆ¤Ö.- दारिद्रय रेषा ३०० अमेरिकन डॉलर प्रति व्यक्ती अशी निश्चित केली आहे आणि गरीब लोकांचे उत्पन्न २९० अमेरिकन डॉलर असेल तर गरीबीच्या मोजमापात फार मोठा फरक पडतो. कारण दोन्ही प्रकारचे उत्पन्न मिळवणाऱ्यांना दारिद्रयरेषेखालील लोकसंख्या मोजताना सारखेच वेटेज दिले जाते. यामुळे गरीबीचा प्रश्न अधिक गंभीर बनतो. म्हणूनच दारिद्रयातील तफावत किंवा दरी मोजण्याचा प्रयत्न केला जातो. यासाठी दारिद्ररेषेखालील प्रत्येकाला दारिद्रय रेषेवर आणण्यासाठी एकूण किती उत्पन्नाची गरज आहे हे ´ÖÖ•Ö»Ö •ÖÖŸÖê.

***दारिद्रय तफावतीचे मोजमाप.**

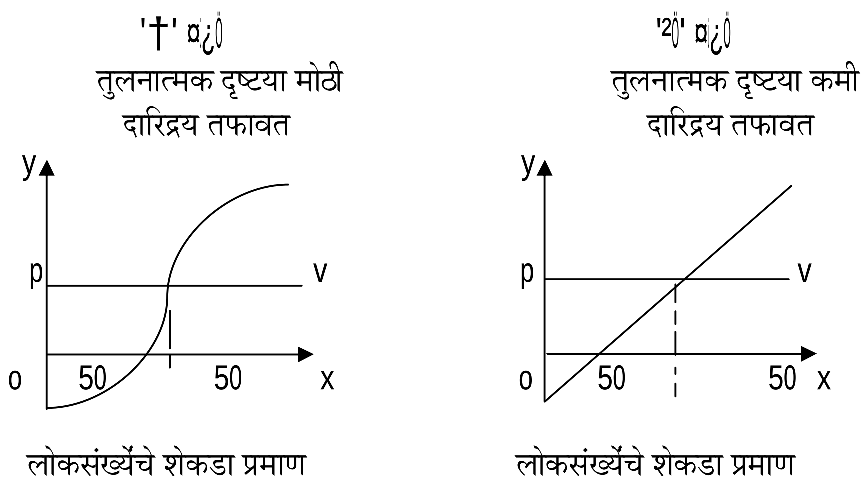

आकृतीच्या माध्यमातून दारिद्रय रेषेखालील व्यक्तीची दारिद्रय तफावत मोजण्याचा प्रयत्न केला आहे. जरी दोन्ही देशामध्ये ५०% पेक्षा जास्त लोकसंख्या दारिद्रयरेषेखाली आहे तरीही 'अ' देशातील दारिद्रय तफावत 'ब' या देशापेक्षा जास्त आहे. म्हणून 'अ' या देशातील गरीबी कमी करण्यासाठी अधिक प्रयत्न करावे लागतील.

दारिद्रय रेषेखालील लोकांचे किती उत्पन्न दारिद्रय रेषेवर येण्यास अपुरे पडते म्हणजेच एकूण दारिद्रय तफावत (Total Poverty Gap - TPG) पुढील प्रमाणे ठरवता येईल.

$$TPG = H \sum_{i=1} (Y_p - Y_i)$$

Y_p = दारिद्रयरेषा निर्धारित उत्पन्न
Y_i = i या व्यक्ती वा कुंटुंबाचे उत्पन्न

TPG ही अशी प्रतिदिन पैशाची संख्या आहे की, जी मिळवण्यासाठी प्रत्येक गरीब व्यक्ती अर्थव्यवस्थेतील आर्थिक क्रियेत भाग घेते. यामुळे किमान ˆÝ´Ö°Ö ¯ÖÖÝÖÔ¸ü गाठण्याचा प्रयत्न केला जातो.

दरडोई आधारावर, सरासरी उत्पन्न कमतरता किंवा सरासरी दारिद्रय तफावत (APG = Avg. Poverty Gap) खालीलप्रमाणे मोजली जाते.

$$APG = \frac{TPG}{H}$$

H = दारिद्रय रेषेखालील लोकांची संख्या

थोडक्यात दारिद्रय तफावतीमुळे दारिद्रय रेषेखालील लोकांचे प्रमाण वाढलेले दिसून येते.

२. दारिद्रयाचे दृष्टचक्र :- जगातील विविध देशांची विकासानुसार विभागणी मागासलेले देश, विकसनशील आणि विकसित देश अशी केली जाते. मागासलेल्या देशात दारिद्रयाचे प्रमाण अधिक दिसून येते. कमी उत्पादन - कमी राष्ट्रीय उत्पन्न - कमी दरडोई उत्पन्न - कमी बचत - कमी गुंतवणूक - कमी भांडवल निर्मिती अशा प्रकारचे दारिद्रयाचे दृष्टचक्र सतत कार्यारत असते अशा प्रकारचे दृष्टचक्र प्रा. नर्क्स यांनी मांडले आहे. या दृष्टीचक्राचा छेद घेण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय व्यापार महत्वाचा आह.

3. ×¾ÖÂÖ´ÖŸÖÖ :- विषमता म्हणजे असा मुलभूत फरक असतो की, ज्यामध्ये एका व्यक्तीला काही भौतिक गोष्टींचा किंवा वस्तूंची निवड करण्याची मुभा असते. तर त्याच वेळी, निवड करण्याची मुभा इतर व्यक्तींना नाकारली जाते. आर्थिक विषमता व्यक्ती-व्यक्तीमधील संपत्ती व उत्पन्न यांमधील दरी दर्शविते. नैसर्गिक साधनसामुग्री, कच्चा माल, हवामान इ. भौतिक पर्यावरणाच्या उपलब्धतेचा अभाव आर्थिक विषमता निर्माण करतो. अशाच प्रकारची विषमता ही दोन देशात असेल तर विषमतेमुळे वस्तू व सेवांची देवान-घेवान होवून आंतरराष्ट्रीय व्यापार घडून येईल.
रिकार्डोचा आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचा सिध्दांत हा दोन देशातील आंतरराष्ट्रीय व्यापारातून देशांना का आणि कशा प्रकारे लाभ मिळतो हे स्पष्ट करतो. हवामान, नैसर्गिक साधन-सामुग्री, भौगोलिक स्थिती आणि श्रमिकांची कार्यक्षमता यातील फरक किंवा विषमतेमुळे एक देश एखादया वस्तूचे दुसऱ्या देशापेक्षा कमी खर्चात उत्पादन करू शकतो. उत्पादन खर्च कमी असल्यामुळे वस्तूंच्या उत्पादनात विशेषीकरण करून व्यापार निर्मिती होते. रिकार्डो यांनी आपल्या सिध्दांताच्या मांडणीत मुक्त व्यापार पध्दती गृहीत मानली आहे.
थोडक्यात जगातील वेगवेगळया देशांत दारिद्रयाचे किंवा दारिद्र रेषेखाली जीवन जगणाऱ्या लोकांचे प्रमाण अधिक असेल, उत्पन्न व संपत्तीत प्रचंड प्रमाणात तफावत असेल तर त्या ठिकाणी व्यापारात क्रांती निर्माण होवून आंतरराष्ट्रीय व्यापार घडून येतो.

***दारिद्रय व विषमतेच्या संदर्भात मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापाराची भूमिका :-**

१. अल्प विकसित देशांमध्ये दारिद्रयाचे साम्राज्य मोठया प्रमाणावर असते. लोकांचे दारिद्रय कमी करण्यासाठी अनेक विविध प्रयत्न करणे आवश्यक असते. मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापाराचा दारिद्रय कमी करण्यासाठी निश्चितच उपयोग होवू शकतो. लोकांचे जीवनमान उंचावण्यास निश्चितच काही प्रमाणात मदत होते.

२. मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे वेगवेगळया देशातील साधनसामुग्रीचा अधिक चांगला उपयोग होवू शकतो. प्रत्येक देश त्याला ज्या वस्तूंच्या उत्पादनात महत्तम लाभ मिळतो अशा वस्तूंचे विशेषीकरण करतो. याचाच अर्थ ज्या वस्तूंचे उत्पादन कमीत कमी खर्चात करणे शक्य आहे अशा वस्तू स्वस्त होतात आणि याचा फायदा जे लोक कमी उत्पन्न गटातील आहेत, जे लोक दारिद्रय रेषेखालील जीवन जगतात अशा गरीब लोकांना या वस्तूंचा उपभोग घेता येता.

३. प्रत्येक देश ज्या वस्तूंच्या उत्पादनात जास्तीत जास्त लाभ मिळतो अशा वस्तूंचे उत्पादन करतात. यांमुळे वेगवेगळया देशांत श्रमाची भौगोलीक वाटणी घडून येते. यामुळे दारिद्रयात जीवन जगत असणाऱ्या आणि बेकार व्यक्तीना रोजगाराच्या संधीची उपलब्धता होवू शकते.

४. मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे आर्थिक वृध्दी व आर्थिक विकासाची प्रक्रिया घडून येते. यामुळे प्राथमिक निर्वाह स्वरूपाच्या अर्थव्यवस्थेचे रूपांतर औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्राकडे ¾ÖÖ™ü“ÖÖ»Ö करणाऱ्या अर्थव्यवस्थेकडे होत असते. विविध प्रकारच्या वस्तूंची आयात- निर्यात होत असते. यामुळे विषमता कमी होण्यास मदत होते.

५. मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे उत्पादन तंत्रात सुधारणा होते. जूने, कालबाहय उत्पादन तंत्र वापरले जात नाही तर आधुनिक तंत्र-ानाचा, कौशल्याचा वापर केला जातो. स्पर्धा वाढल्यामुळे स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी उत्पादनाचा खर्च कमी करण्याचा प्रयत्न केला जातो. कमी उत्पादन खर्च असल्यामुळे त्या वस्तूची किंमत ही कमी असते. या वस्तू गरीब लोक अधिक प्रमाणात खरेदी करतात.

मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे आणि खाजगीकरण, उदारीकरण व जागतिकीकरणाच्या धोरणांमुळे वेगवेगळया देशातील बाजारपेठांच्या संधी वेगवेगळया गरीब राष्ट्रांना उपलब्ध ाल्या आहेत. बाजारपेठांचा शोध घेणे, नवे ग्राहक शोधणे, त्यांच्या क्रयशक्तीला चालना देणे, ग्रामीण-शहरी भेद, बदलती जीवनशैली, ब्रँडेड मालाची ग्राहकांची पसंती यासारख्या आवडी-निवडी पूरवणे मुक्त आंतरराष्ट्रीय व्यापारामुळे शक्य होत आहे. याचा परिणाम गरीब लोकांची राहणीमानाची पातळी सुधारत आहे. दारिद्र रेषेखालील लोकांच्या जीवनमानातही हळूहळू वाढ होत आहे.

*** ÃÖ¤ü³ÖÔ ÖÏÓ£Ö :-**

१. वाणिज्य कोश, (जानेवारी २०१३), डॉ. संजय कप्तान आणि जॉन्सन बोर्जेस, खंड ३, पान न. २१७९ ते २२०१.
२. आंतरराष्ट्रीय अर्थशास्त्र - (जानेवारी २०१०), डॉ. रसाळ राजेंद्र, सक्सेस पब्लिकेशन. पुणे.
३. वृध्दी व विकासाचे अर्थशास्त्र. (जानेवारी २००९), विठ्ठल सोनटक्के, शेठ पब्लिकेशन, मुंबई.
४. भारतीय अर्थव्यवस्था (२००६), रसाळ राजेंद्र, सक्सेस पब्लिकेशन पुणे.
5. †£ÖÃÖÓ¾ÖÖ¤ü - मराठी अर्थशास्त्र परिषदेच्या त्रैमासिकाचे विविध अंक.
६. अर्थविश्व (नोव्हेंबर २०११). मराठी अर्थशास्त्र परिषदेचे वार्षिक.